

УДК 378.015.31:17.022.1

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ СУВЕРЕННИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОДІ ЮНОСТІ

Педоренко В.М., асистент
кафедри психології та соціальної роботи
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті виділено і проаналізовано соціально-психологічні чинники і механізми формування суверенних моральних цінностей особистості в період юності, перераховано зовнішні (сім'я, освіта, референтна група та ін.) і внутрішні (усвідомлення особистістю значущості суспільно важливих моральних цінностей, сенсу життя, інтереси, установки, світогляд, переконання та ін.) чинники формування суверенних моральних цінностей.

Ключові слова: суверенні моральні цінності, соціально-психологічні чинники, механізми формування, суверенність фізичного тіла, території, особисті речі, тимчасові звички, соціальні зв'язки, цінності, екзистенційність особистості, наука, мораль, релігія, творчість.

В статье выделены и проанализированы социально-психологические факторы и механизмы формирования суверенных нравственных ценностей личности в период юности, перечислены внешние (семья, образование, референтная группа и др.) и внутренние (осознание личностью значимости общественно-важных нравственных ценностей, смысла жизни, интересы, установки, мировоззрение, убеждения и др.) факторы формирования суверенных нравственных ценностей.

Ключевые слова: суверенные нравственные ценности, внешние факторы, внутренние факторы, суверенность физического тела, территории, личные вещи, временные привычки, социальные связи, ценности, экзистенциональность личности, наука, мораль, религия, творчество.

Pedorenko V.M. SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS AND MEANS OF FORMING SOVEREIGN MORAL VALUES OF A YOUNG PERSON

Social and psychosocial factors and means of forming sovereign moral values of a young person are depicted in the article. The external (family, education, reference group and others) and internal (general public awareness of the importance of moral values, the meaning of life, interests, attitudes, outlook, beliefs, etc.) factors of formation of sovereign moral values are analyzed in it.

Key words: sovereign moral values, external factors, internal factors, sovereignty of the physical body, territory, personal things, temporary habits, social relations, values, existentiality of a personality, science, morality, religion, art.

Постановка проблеми. Для кожної людини характерним є свій набір цінностей, які визначають напрям її активності; одні з них є головними, інші – другорядними.

Важливість формування суверенних моральних цінностей (далі – СМЦ) у наш час особливо зростає, адже життя пропонує кожному численну кількість виборів, життєвих самовизначень в усіх сферах людської діяльності і, що не менш важливо, у виборі духовно-ціннісних орієнтирів, які визначають життєвий шлях особистості. На жаль, динамічний розвиток суспільства зумовлює не лише розширення можливостей вибору цілей життєвих самовизначень, а й пропонує низку спокус, безоглядне, некритичне ставлення до яких може зруйнувати в людині її гуманістичну сутність. Лише той, хто чітко визначився у своїх життєвих планах, усвідомив сенс власного життя, хто при цьому збагнув фундаментальність моральних почуттів у житті людини, здат-

ний протистояти проявам аморальності, бездуховності насамперед у самому собі, а також у навколишньому соціальному середовищі [2, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці Д. Леонтьєв, М. Рокіч, В. Франкл та ін. висловлювали думку про те, що стійкі автономні цінності формуються на основі загальних суспільних цінностей. Цілі та інтереси суспільства, ідеологічні установки, моральні та правові норми, соціальні цінності мають безпосередній вплив на життєві цінності особистості.

Зрозуміло, формування СМЦ – це наслідок усвідомленої тривалої, наполегливої праці людини над собою, праці, яка спрямована на поступове свідоме самовдосконалення з метою наблизитись до обраного ідеалу, у якому гармонійно поєднуються високі людські чесноти, що дає можливість зреалізувати себе, а завдяки цьому відчувати всю повноту людського щастя.

На думку Е. Помиткіна, успішність формування СМЦ особистості залежить від внутрішніх, психологічних умов і зовнішніх впливів. Внутрішні, психологічні умови – це той потенціал, з яким людина приходить у світ і який проявляється з перших років життя в її нахилах, інтересах та надалі закріплюється в рисах характеру, установках, принципах і смислах життя. До зовнішніх умов науковець відносить: особливості взаємостосунків у сім'ї; вплив народної творчості (казок, оповідань, приказок); особливості процесу спілкування з дорослими, однолітками, учителями, друзями; наявність прикладів для наслідування; особливості провідних видів діяльності; актуальність моральних цінностей у суспільстві та ін. [11].

Постановка завдання. Метою статті є визначити та проаналізувати соціально-психологічні чинники та механізми формування СМЦ особистості в періоді юності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суверенними моральними цінностями ми вважаємо стійкі, автономні, особистісно значущі, смисложиттєві моральні утворення (взірці, поняття, установки), що дають можливість людині оцінювати власне життя та життя інших (здатність відстоювати власну честь, гідність, чітко розуміти свої громадянські права, свободи й обов'язки; готовність відстоювати власні незалежні моральні позиції, переконання, ідеї; здатність до розуміння сенсу власної діяльності в контексті життєдіяльності; здатність діяти по совісті незалежно від зовнішніх обставин та ін.).

У багатьох сферах діяльності людина виступає як представник певної соціальної групи (сім'ї, трудового колективу, нації), орієнтується переважно не на індивідуальні, а на групові регулятори поведінки, приймаючи групові норми, ритуали, цінності.

Дослідниками відмічається, що усвідомленню певного предмета як соціальної цінності передують перетворення його в особистісну цінність – регулятор індивідуальної поведінки (Д. Леонтьєв, Е. Помиткін, М. Савчин та ін.). Однак не всі усвідомлені й визнані індивідом суспільні цінності реально асимілюються ним і стають його особистісними цінностями. Усвідомлення і позитивного ставлення до цінності недостатньо. Як зазначав Д. Леонтьєв, ці ознаки не є необхідними для переходу суспільних цінностей в особистісні. Необхідною умовою такої трансформації є практичне включення суб'єкта в колективну діяльність, спрямовану на реалізацію відповідної цінності [5; 11; 12].

Необхідно зазначити, що засвоєння цінностей великих соціальних груп і спільнот

завжди опосередковане індивідом цінностями малих референтних для індивіда груп. Якщо девіантна група стає для індивіда референтною, цінності більш широких соціальних груп, зокрема загальнолюдські, сприймаються через призму цінностей референтної малої групи, а не навпаки [5].

Ю. Жуков указував на те, що цінності особистості, як і цінності групи, – це не просто варіант, а швидше конкретизація цінностей суспільства. Подібної думки дотримувався і К. Клакхон, який стверджував, що особистісні цінності не є індивідуально-специфічними, вони відрізняються в різних індивідів інтерпретацією їх змісту і розстановкою акцентів [9].

На нашу думку, зовнішні чинники залежно від індивідуальних обставин трансформуються у внутрішні.

Таким чином, СМЦ є генетично похідними від цінностей соціальних груп і спільнот. Привласнення й асиміляція індивідом соціальних цінностей опосередковується через його соціальну ідентичність і цінності референтних для нього малих груп, зокрема загальнолюдських цінностей. СМЦ є внутрішніми носіями соціальної регуляції, укоріненими у структурі особистості.

Засвоєння людиною загальних суспільних моральних цінностей відбувається в сім'ї, у закладах освіти та ін., їх можна вважати початковим етапом формування СМЦ.

Так, Л. Колберг виділяв три стадії оволодіння людиною моральними нормами: вони виконуються через страх покарання, через наслідування інших та під впливом внутрішніх етичних принципів. Аналогічні ідеї простежуються і в дослідженнях Е. Гоффмана, який виділяв три шляхи розвитку моральності: через страх покарання, емпатійний та рефлексивний компоненти [10].

Як бачимо, у запропонованих дослідниками етапах оволодіння моральними нормами перших два є практично неусвідомлювані, оскільки під впливом емоцій людина буквально не здатна до критичного мислення. Поведінка людини, яка діє під впливом страху, є переважно стихійною. Суть цього механізму наслідування полягає як у неусвідомлюваному, так і слабо усвідомленому повторенні зразків поведінки. Зазначимо, що об'єктами для наслідування стають референтні, авторитетні особи, які не завжди є позитивним прикладом для наслідування, а у разі авторитарних відносин до наслідування може додатись той самий страх, наприклад, перед тими, хто здатний до авторитарної сили, яка демонструє стандарти життєдіяльності. Здатність до наслідування посилюється схильністю людини до конформістської реакції на авторитарний

тиск. Відповідно, моральні норми, закріплені у свідомості такими способами, навряд чи стануть суверенними цінностями для людини, оскільки цінність, на думку дослідників В. Франкла, Е. Фромма, М. Савчина, завжди передбачає свободу власного вибору. Тому, на нашу думку, рефлексивний спосіб є найбільш ефективним для формування СМЦ у студентів, оскільки в його основі лежить складний мисленнєвий процес, рефлексія, які передбачають розсудливість, аналіз, переосмислення власного вибору, зокрема професійного.

Сім'я є першим осередком становлення СМЦ дитини, особливо якщо батьки в усіх сферах життєдіяльності сповідують їх і таким чином надають дитині власний приклад. Щодо ролі особистого прикладу у формуванні СМЦ, то В. Франкл наголошував, що «правильний приклад ефективніший, ніж будь-які слова» [14, с. 94].

Як ми уже зазначали, суверенні цінності є завершальним етапом формування суверенності особистості. Першим етапом формування суверенності особистості є формування суверенності фізичного тіла, адже перший вимір, який виникає в онтогенезі і є основою первинної ідентифікації суб'єкта, є його власне тіло. Зрозуміло, що людина відкриває його раніше, ніж іншу реальність, і вчиться ним користуватись завдяки розвитку сенсорики і моторики [9, с. 106].

Наступним етапом формування суверенності особистості є формування суверенності території. Особистісна територія зазвичай починає виділятися, коли дитина здатна переходити з кімнати в кімнату, самостійно відчиняти двері, встановлюючи таким чином межі між особистою і неособистою територією. Відтак, якщо тіло відкривало людині насамперед саму себе, то територія визначає факт наявності існування інших людей, яких потрібно брати до уваги [9, с. 108].

Формування суверенності особистості, на думку С. Нартової-Бочавер, продовжується через формування суверенності особистих речей, які не тільки є функціонально необхідними, а і позначають потреби, схильності, інтереси особистості. Особисті речі як у дорослих, так і у дітей є своєрідним повідомленням іншим людям про себе. У традиційній науці особисті предмети є носіями функціонального, а не символічного значення. Вони наділені різним ступенем інтимності стосовно їхнього господаря, є засобом підтримки особистісної і соціальної ідентичності, ресурсом самопідтримки і маркером особистісної території. Наприклад, одяг, на думку У. Джеймса, – це символ емоційної захищеності й особистісної

ідентичності; подорожуючи світом, людина робить його своїм завдяки особистим речам; хворий у лікарні оточує себе власними речами [9, с. 111].

Наступним етапом формування суверенності особистості С. Нартова-Бочавер називає суверенність тимчасових звичок, які вважаються нетривалими формами володіння простором. Повага до звичок давно відмічалась у практичній психології як важлива умова розвитку гармонійної особистості, а також як захист від фрустрацій через незавершеність дій [9, с. 114].

Суверенність соціальних зв'язків – наступний етап формування суверенності особистості, який передбачає здатність людини поглиблювати і розвивати міжособистісні стосунки як цінність особистості (Дж. Мід, В. Столін та ін.) [8; 9, с. 116; 13]. Значущі люди, відображаючи різні потреби людини, починають включатися у психологічний простір на основі розподілу соціального світу на «своїх» і «чужих» і, згідно з думкою І. Кона, пов'язані з територіальним інстинктом. Зв'язок із значимими людьми допомагає краще пізнати себе, сприяє підвищенню самосвідомості, особистісної та соціальної ідентичності, є необхідною умовою формування вибірковості в соціальних стосунках, без якої неможливе виникнення суб'єктного ставлення до іншого і, відповідно, не може бути досягнута психологічна інтимність [4].

Формування суверенності цінностей С. Нартова-Бочавер виділяє як завершальний компонент формування суверенності особистості. Сформовані моральні цінності особистості є суверенними у тому разі, якщо людина змогла протистояти зовнішнім впливам, які руйнують чи спростовують суверенні цінності особистості [9, с. 118].

Отже, за теорією С. Нартової-Бочавер, бачимо, що формування СМЦ починається з народження дитини з формування суверенності фізичного тіла, території, особистих речей, тимчасових звичок, соціальних зв'язків і тільки тоді суверенності цінностей.

В атмосфері любові, злагоди, взаємоповаги і взаєморозуміння дитина все глибше буде усвідомлювати, що сенс людського життя у творенні добра, у боротьбі за своє щастя і своїх близьких на основі загальнолюдських цінностей [2; 12].

Зазначимо, що на кожному віковому періоді певні соціально-психологічні чинники є по-різному ефективними. Так, чим молодша за віком дитина, тим більш ефективним буде зовнішній чинник формування СМЦ. У юнацькому віці формування СМЦ має базуватись на внутрішніх складниках

особистості: інтересах, установках, світогляді, переконаннях та ін.

Сім'я здійснює її первинну соціалізацію, забезпечує дотримання традицій, відіграє важливу роль, зокрема, у формуванні ціннісної, моральної та екологічної культури і таким чином виконує особливу функцію у формуванні СМЦ особистості. Сім'ї належить найперша роль у системі утвердження національних та загальнолюдських цінностей. Духовні ідеали, смисли та цінності, засвоєні у ранньому дитинстві, істотно впливають на формування СМЦ особистості [11].

Організована система навчання, виховання, культури (дитячі дошкільні заклади, школи, освітні, культурні установи), система ідеологічних поглядів, переконань, які сповідаються державою, забезпечують подальше формування ціннісної системи особистості. Оточення ровесників, різні формальні і неформальні групи, цінності яких можуть суперечити цінностям загальносуспільним, також мають неабиякий вплив на формування СМЦ особистості.

Ефективність формування СМЦ особистості в юнацькому віці передбачає прояв її власної активності, спрямованої на самопізнання, самовизначення та самовдосконалення. Це спонукатиме людину до знаходження відповідей на основні екзистенційні питання, які ставить перед нею життя, до пошуку своєї самості.

Не потрібно недооцінювати і власний досвід юнаків та дівчат, коли вони перевіряють доцільність засвоєних раніше цінностей, внаслідок чого може відбутись переоцінка їхньої ціннісної системи. Необхідно зазначити, що особистість із консервативними установками прагне уникати невизначеності, спонтанності, намагається керувати ззовні ціннісно-нормативною системою, уникаючи альтернатив. Особистість із радикальними установками схильна до спонтанних, нестандартних рішень, ризику [3, с. 162].

Важливим чинником формування СМЦ ми вважаємо релігійність людини. І. Бех наголошує, що релігійні переконання людини визначають передусім її ставлення до вищого світу, до Бога, а через нього і ставлення до інших людей [1].

Думку І. Беха про вплив релігійності на формування СМЦ підтримують В. Франкл, М. Савчин, Б. Братусь, О. Матласевич та ін. Зокрема, Е. Фромм вважав, що релігія дає людині орієнтири для вибору дій і способи самоаналізу своїх вчинків із морального погляду, для пошуку сенсу життя. Засновник екзистенційної психології В. Франкл піднімав питання Ідеї, Смислу буття, смерті, повноцінного життя люди-

ни. Він зауважив, що глибока релігійність людини є запорукою високого рівня її морального розвитку. О. Матласевич зазначає, що вкрай актуальним для нашої країни є розвиток психологічної практики, яка ґрунтувалася б на християнських цінностях. Такий підхід, стверджує науковець, є поширеним у багатьох розвинутих країнах, оскільки психологія і Святе Письмо вчать людей брати на себе відповідальність за своє життя і за свою вічну участь. Крім того, християнство, як і психологія, на думку О. Матласевич, сповідує принцип безумовного прийняття: особистість необхідно приймати такою, якою вона є, незалежно від її вчинків [7, с. 98].

Велике значення релігії для розвитку СМЦ полягає в зумовленості усталеності (абсолюті) моральних приписів. Цим абсолютом для вірян є Бог і його заповіді, завдяки чому саме в релігії чітко й однозначно вирішується питання щодо критеріїв добра і зла, праведності і неправедності, справедливості і несправедливості. Кожна віруюча людина саме в релігії отримує ідеальний приклад, який служитиме для неї як мета його власного життя: «Будьте досконалі, як досконалий Отець наш небесний». Як стверджує М. Савчин, саме через віру, надію і любов людина наближається до реалізації своєї життєвої мети [12].

Значення релігії для формування особистісних моральних цінностей знаходимо у науковій спадщині М. Боришевського. Релігія, на його думку, надає свою систему моралі, яка реабілітує особистість у її покаянні, наділяє душу гармонією, запобігає моральному розпаду, сприяє формуванню внутрішньої свободи і відповідальності. Християнська мораль наповнює змістом свідомість особистості, яка визначається багатогранністю людської діяльності; християнські постулати добра, любові до ближнього допомагають особистості перебороти егоцентризм, відстороненість від проблем іншого, сприяють розвитку толерантності. Адже шкідливість егоїзму полягає в тому, що, приписуючи собі по справедливості безумовне значення, егоїзм несправедливо відмовляє іншим у цьому значенні. Визнаючи себе центром життя, що є дійсно так, особистість інших відносить лише до супровідного оточення свого буття, певного «антуражу», залишаючи за ними тільки зовнішню і відносну цінність. Вона сама по собі є все, інші самі по собі – ніщо. У такому самоствердженні людина унеможлиблює свій духовний розвиток [2, с. 77].

Необхідно зазначити, що релігія здійснює психотерапевтичну функцію, допо-

магаючи людині розібратись, що є дійсно важливим, ціннісним в той чи інший момент і загалом у житті.

Духовні потреби людей, їхні релігійні запити останніми роками тільки зростають. Відповідно, зростає релігійність і серед молоді. З одного боку, це відбувається в середовищі молоді під впливом сімейного виховання. З іншого боку, у середовищі людей середнього та старшого віку спостерігається прагнення знайти стійку систему цінностей, отримати психологічне та моральне обґрунтування життя.

Важливим чинником формування СМЦ особистості є освіта, яка має повернутися до виконання своєї основної функції – формування гармонійно розвиненої, самодостатньої, високоморальної, духовної особистості. Вивчення рідної мови, ознайомлення з історією свого народу, його літературною спадщиною, традиціями, обрядами та звичаями залучає молоду людину до скарбниці національних і загальнолюдських цінностей, у результаті чого розвиток ціннісної системи дитини інтенсифікується. У процесі спілкування з оточенням особистість набуває різноманітних суспільно цінних знань, умінь і навичок, внаслідок чого відбувається формування ідеалів, життєвих установок.

Окремо потрібно зупинитись на такому чиннику розвитку ціннісної системи особистості, як пошук сенсу життя, що є найбільш характерним для юнацького віку і є джерелом саморозвитку та самовдоскона-

лення особистості, пошуком її ідентичності.

Проблема пошуку сенсу життя досліджується у тісному взаємозв'язку із ціннісними орієнтаціями сучасного освітнього процесу у вищих навчальних закладах. Спираючись на такий підхід, доцільніше досліджувати детермінанти пошуку сенсу життя особистості за різних умов, життєвих ситуацій. Вибір напрямів пошуку сенсу життя залежить від особистісних характеристик: типу темпераменту, характеру, смисложиттєвих орієнтацій, розумових, інтелектуальних та інших характеристик.

Як зазначається у працях сучасних досліджень проблем студентської молоді, досить актуальною є проблема втрати сенсу провідної діяльності професійного навчання. Це супроводжується зростанням критичного ставлення до викладачів, обраного фаху і власних перспектив та можливостей. Типовим для студентів-першокурсників є крах певних ілюзій, необхідність адаптуватися до об'єктивної реальності. Студентський вік – переломний період переходу до ранньої дорослості – робить особистість здатною керувати своєю долею, майбутнім, зберігати соціальний оптимізм і вкладати свою позитивну частку в соціум [2, с. 74].

Умовою та водночас показником професійно-особистісного становлення є суб'єктивна позиція студента в освітньому просторі. Це усталений суб'єктивно-інтенційний смислороджувальний центр у структурі особистості студента, що детермінує його самоактуалізацію в навчально-професійній

Таблиця 1

Порівняльний аналіз найбільш важливих чинників формування СМЦ успішних психологів-практиків і студентів-психологів

Чинники, які впливають на формування СМЦ (у %)	Кількість досліджуваних	Успішні психологи-практики	Студенти-психологи
<i>Зовнішні:</i>			
1. Особливості взаємостосунків у сім'ї		51,7	54,8
2. Особливості організації освітнього процесу у ВНЗ		27,7	19,1
3. Наявність прикладів для наслідування		13,8	9,5
4. Вплив референтної групи		3,4	1,2
5. Духовне надбання народу (казки, оповідання та ін.)		1,7	2,4
6. Актуальність моральних цінностей у суспільстві		1,7	13,0
<i>Внутрішні:</i>			
1. Внутрішня свобода і відповідальність		34,8	27,4
2. Прагнення людини до самореалізації		21,8	29,8
3. Інтереси особистості, установки, світогляд		20,7	26,2
4. Релігійні переконання		11,8	7,1
5. Пошук власної ідентичності		9,2	7,1
6. Інтелект людини		1,7	2,4

діяльності. Освіта фасилітує особистісний потенціал, перетворює студента на співатора освітнього процесу, створює умови для набуття особистісного досвіду. Особливо це стосується становлення та розвитку СМЦ. Так, С. Захаров виділяє комплекс психолого-педагогічних умов професійної підготовки студентів: визначення структури та корегування змісту професійної підготовки; створення такого середовища, яке здатне забезпечувати його розвиток; виявлення та реалізація особистісного потенціалу, що забезпечує формування соціально-професійних якостей, необхідних майбутнім психологам [2].

Нами було проведено емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення найбільш важливих чинників формування СМЦ успішних психологів-практиків та студентів-психологів. Під час відбору успішних психологів-практиків до уваги ми брали досвід роботи на посаді психолога (не менше 5 років), різні сфери професійної діяльності (загальноосвітні школи, дитячі дошкільні заклади, професійно-технічні училища, організації, робота з учасниками АТО та їхніми сім'ями та ін.), отримання морального задоволення від професії.

Емпіричне дослідження проводилось на базі КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти» (n=58) та на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (n=104). Процедура дослідження полягала в тому, що досліджуваним пропонувалось проранжувати у порядку значущості зовнішні та внутрішні чинники, які впливають на формування СМЦ психолога, надаючи при цьому найбільш важливим чинникам перші номери рейтингу. Як методика використали розроблену нами анкету, спрямовану на дослідження найбільш важливих чинників, які впливають на формування СМЦ психолога.

Результати дослідження представлено у Таблиці 1.

Як видно з Таблиці 1, вибори студентами-психологами та успішними психологами-практиками чинників, які впливають на формування СМЦ, відрізняються. Зокрема, 27,7% успішних психологів-практиків важливим зовнішнім чинником формування СМЦ вважають особливості організації освітнього процесу у ВНЗ, серед студентів-психологів цей чинник має 19,1% виборів. Це може свідчити про те, що студенти-психологи недостатньо оцінюють вплив освітнього процесу університету на формування їхньої ціннісної системи.

Юнацький вік є сензитивним періодом для формування власної ціннісної системи як стійкого утворення для визначення жит-

тєвих перспектив. У плануванні власного життєвого шляху в них спостерігається тенденція до недиференційованого або слабо диференційованого відображення ціннісної системи. До того ж у цьому віковому періоді існує можливість виникнення конфлікту в ціннісній сфері між професійними та позапрофесійними цінностями. У період юності мотиваційно-потребова сфера перетворюється на складну багаторівневу ієрархічно вибудовану систему мотивів, відбувається розширення цієї сфери: з'являються мотиви самоосвіти, самовиховання, професійного самовизначення, які є домінуючими у структурі мотиваційної сфери і, відповідно, найбільш цінними для особистості.

Висновки із проведеного дослідження. Отже, основними чинниками формування СМЦ є внутрішні психологічні та зовнішні умови. Серед них виділяють релігію, науку, мораль, творчість, педагогіку, особливості сімейного виховання, організації освітнього процесу у школі, ВНЗ, духовне надбання народу тощо [7; 11; 12]; волю, активність людини [5; 11]; здатність особистості вірити, любити [2; 12]; прагнення людини до пошуку сенсу власного життя [14], а також до самореалізації, самовдосконалення [2; 6; 12].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І. Духовні цінності як надбання особистості / І. Бех // Рідна школа. – 2012. – № 1–2. – С. 9–12.
2. Боришевський М. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості : [монографія] / [М. Боришевський, О. Шевченко, Н. Володарська та ін.]; за заг. ред. М. Боришевського. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 200 с.
3. Доній В. Мистецтво життєтворчості особистості : [наук.-метод. посібник] : у 2 ч. / В. Доній, Г. Несен, Л. Сохань та ін. – К., 1997. – Ч. 1 : Теорія і технологія життєтворчості. – 1997. – 392 с.
4. Кон І. Моральное сознание личности и регулятивные механизмы культуры. Социальная психология личности / И. Кон. – М. : Наука, 1979. – С. 85–113.
5. Леонтьев Д. Духовность, саморегуляция и ценности / Д. Леонтьев // Гуманитарные проблемы современной психологии. – 2005. – № 7. – С. 16–21.
6. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер. А. Татлыбаевой. – СПб. : Евразия, 1999. – 479 с.
7. Матласевич О. Християнські цінності як основа психологічної практики / О. Матласевич // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка». – 2013. – Вип. 25. – С. 96–100.
8. Мид Дж. Избранное: сб. переводов / Дж. Мид ; сост. и перевод В. Николаев ; отв. ред. Д. Ефременко. – М., 2009. – 290 с.
9. Нартова-Бочавер С. Психологическое пространство личности : [монографія] / С. Нартова-Бочавер. – М. : Прометей, 2005. – 312 с.

10. Пауер Ф. Подход Лоуренса Кольберга к нравственному воспитанию / Ф. Пауер, Э. Хиггинс, Л. Кольберг // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13. – № 3. – С. 175–182.

11. Помиткін Е. Психологія духовного розвитку особистості : [монографія] / Е. Помиткін. – К. : Наш час, 2005. – 280 с.

12. Савчин М. Духовний потенціал людини : [монографія] / М. Савчин. – Івано-Франківськ, 2001. – 202 с.

13. Столин В. Самосознание личности / В. Столин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 286 с.

14. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / В. Франкл. – Х., 2016. – 160 с.